

Osvícenská kritika náboženství

Kdyby Bůh neexistoval, bylo by třeba ho vymyslet, ale celá příroda říká, že jest.

Voltaire

Zásadním požadavkem Osvícenství byla svoboda - politická, osobní, filosofická i náboženská. Osvícenská kritika náboženství se nese ve znamení kritiky nedostatků v životě kléru a jeho " ovládní " lidu, začíná se s textovou kritikou (Voltaire), pomáhá i rozvoj poznatků o světě pomocí přírodních věd a derelativizace Evropy jako měřítka. Na požadavek odluky víry od rozumu a církve od státu navazuje v hlubší rovině boj proti institucionalizované církvi, který je nejsilněji vidět u Voltaira.

Voltaire byl vychován v jezuitském duchu a měl v tomto řádu několik dobrých přátel. Základ Voltairovi kritiky náboženství můžeme vidět ve Filosofických listech, kde Voltaire kritizuje hlavně francouzský absolutismus, despotismus, ale také církve a " celou, feudální teologii posvěcenou ideologii " ¹. Právě na církve jako oporu feudálního řádu a její zkaženost a nikoliv na dogmatiku útočil Voltaire ze začátku. Svůj boj proti institucionalizovanému křesťanství vedl tvrdě, zemřel však jako katolík a před smrtí požádal církve o prominutí, vzbudil-li v ní pohoršení. Pro Voltaira je každé náboženství je historicky odvozené a pojem Boha není vrozený, ale historicky získaný. Boha pak chápe deisticky - jako stvořitele světa, metafyzický princip, který již ve světě dále nepůsobí. Voltaire však ve své současnosti viděl jiný obraz - náboženství a jeho představitelé " používají " Boha " k udržení lidu v poslušnosti. Odstranit tuto zcela pochybenou praxi bylo jedním z hlavních požadavků osvícenské kritiky náboženství. Voltaire sám ovšem mluví o tom, že pro něj osobně bude daleko výhodnější, pokud se jeho služka a kočí budou bát Boha více než svého

¹ Voltaire: Výbor z díla, nakl. Svoboda, Praha 1989, str. 14.

pána, protože pak bude méně okrádán a šízen, . Stejně jako u Rousseaua, který sice pozdvihl pedagogiku svým spisem " Emil čili o výchově", ovšem své vlastní děti odložil do sirotčince, i u Voltaira je vidět jistá diference mezi teorií a životní praxí, pozorovatelná hlavně když již oba mužové dobyli slávy a majetku.

Voltaire byl velkým kritikem křesťanství. Ve svých dílech (hlavně ve Filosofickém slovníku) poukazuje jak na nesrovnalosti historické, tak dogmatické. Kritizuje úpravy a falzifikace textů - " Dodatek k nikajskému koncilu nám podává zprávu o tom, že otcové byli silně na rozpacích, které knihy Starého a Nového zákona jsou pravé a které podvržené, a tak je bez ladu a skladu navršili na oltář; knihy, které se měli zamítnout, spadly na zem. Škoda, že tento pěkný recept v naší době vymizel² ". Z těchto přečinů ovšem obviňuje nejn křesťany dob pozdějších, ale i křesťany prvotní, všeobecně chápané jako arbitry ctnosti. Měli údajně připsat do proroctví starověké Sibyly několik veršů, jež poukazují na příchod Ježíše Krista atd. Voltaire byl seznámen také s protoevangeliem Jakubovým a Tomášovým evangeliem dětství a dalšími apokryfními spisy. Co se apoštolského Vyznání v víry týče, je podle Voltaire pravé, ale apoštolové jej nikdy nesepsali dohromady, složeno bylo z evangelií až později. Poukazuje na to, že Ježíš byl sice Janem pokřtěn, sám však nepokřtil nikoho, že nikdy nehovořil o sedmi svátostech a už vůbec nestanovil žádnou církevní hierarchii. Ve svém " Pojednání o metafyzice " uvádí Voltaire po vzoru Tomáše Akvinského dva důkazy o existenci Boha, bytosti, která " existuje nutně sama od věčnosti a je zdrojem všech ostatních bytí³ ". Tedy nic, s čím by katolická církev nemohla souhlasit. Osvícenský duch se však u Voltaira naplno projevil v kapitole o duši. Ta je podle něj " cosi, společného pro živočicha, kterému říkáme člověk a i pro toho, jehož nazýváme zvíře"⁴ , což je zjevně v rozporu s katolicismem. V tom lze vidět velký příspěvek Osvícenství, derelativizaci dogmat, jež je plodem osvícenských požadavků přirozenosti a rozumu.

² Voltaire: Výbor z díla, nakl. Svoboda, Praha 1989, str. 80.

U pruského dvora se Voltaire setkává s dalším z francouzských osvícenců, La Mettrie. Ten, navazuje na Descarta, se ve svém díle " Člověk stroj " hlásí k totálnímu mechanicismu, jehož východiskem v oblasti náboženství je důsledný ateismus. Nutno říci, že LaMettrieho ateismus a mechanistická kritika náboženství jsou v proudu osvícenských myšlenek spíše osamocenou výjimkou. Voltaire i Rousseau sice kritizovali náboženství, ale hlavně kvůli nedostatkům jeho institucionalizovaných forem. Rousseau navrhuje obnovit přirozené náboženství a Voltaire se hlásí k deismu, který sice popírá působení Boha ve světě, jeho neexistenci, která je jádrem ateismu, odmítá. LaMettrie představuje spíše anticipaci marxistického materialismu než " klasické " Osvícenství Rousseaua a Voltaira, které bylo ve své podstatě opět pokusem o reformu náboženství, nikoliv pokusem o jeho odstranění, či odstranění Boha, jak jej představuje ateismus. Jiný velký ateista, Vadier, který nechal popravit vůdce revoluce Robespiera, ač proti náboženství celý život bojoval a byl jeho sarkastickým kritikem, stejně jako Voltaire umírá, vyzývá ve své závěti Boha.

Jean-Jacques Rousseau se po rodičích hlásil k liberálnímu kalvinismu a poté byl 26 let katolíkem. Nakonec zaujal k " náboženství Zjevení " negativní postoj a hodlá ho nahradit svým přirozeným náboženstvím, nebo jej přirozeným náboženstvím aspoň proměnit. Toto náboženství je osobním sebevyjádřením " Já " (které Rousseau důsledně píše s velkým písmenem), jež chce poznat svět a své postavení v něm a ovšem, i Boha. Bůh je pak dobrotivým otcem (nikoliv však Bůh starého zákona). I člověk je podle Rousseaua dobrý - díky tomu funguje jeho svědomí, tento " božský instinkt " , Rousseau vidí úpadek církve a jejích funkcionářů, žehrá na evropský zlovyk dělat z náboženství nástroj moci. Jelikož jeho náboženství je věc zcela osobní, nelze hledat spásu u kněží (podle Rousseaua stejně již existuje pouze málo kněží, kteří věří v Boha). Stejně tak nelze hledat spásu v kultu " starého " náboženství - Rousseau se zde od Boha - Otce obrací k Přírodě - Matce.

³ Voltaire: Výbor z díla, nakl. Svoboda, Praha 1989, str. 165.

⁴ Voltaire: Výbor z díla, nakl. Svoboda, Praha 1989, str. 185.

Tím, co by ze " starého " náboženství mělo zůstat zachováno, je podle Rousseaua morální základ evangelia a jeho přikázání dvojí lásky. Ve spojení s činným, " přírodním " životem na zemi se stává základem pravého lidství, ideálu Rousseauových náboženských představ.

Další osvícenec, Montesquieu, svými " Perskými listy " přispěl k relativizaci chápání všeho evropského jako normálního, což otevřelo cestu ke zkoumání jiných náboženských systémů. Je taktéž autorem geografické koncepce, podle které je společnost, její instituce i všeobecný charakter určována přírodními podmínkami. Na Montesquieua navazuje i geografická teorie vzniku náboženství.

Tato relativizace stávajících hodnot a měřítek vedla na poli náboženských výzkumů k dalšímu osvícenskému předpokladu, a sice že každé náboženství je (historicky) odvozené. Každá civilizace, na základě svých geografických, hmotných a obchodních podmínek , ale i na základě tváře krajiny či jiných speciálních činitelů, v závislosti na svém stupni vývoje vytváří různé náboženské systémy, jež se od sebe v podstatných rysech liší. Na základě pozorování těchto speciálních rysů můžeme také zpětně zjistit, kterými podmínkami byly určeny. Voltaire ve svém Filosofickém slovníku provádí rozsáhlá srovnání židovských sekt, některé z nich srovnává i s jinými náboženskými systémy, kupř. Indie, se kterými byl ze svých cest osobně seznámen. Přitom již však nepoužívá křesťanství jako měřítko, ale spíše jako ukázkou nepřiliš zdařeného institucionálního náboženství. Jelikož však podle Voltairova vlastního odhadu v jeho době křesťanstvo tvořilo 1/26 populace (60 mil. ze 1600 mil.), nebylo pro osvícence řídicí se hlasem rozumu takové jednání ani možné.

Osvícenství se dívalo novým pohledem nejen na křesťanství, ale i na systémy jemu nejbližší a s ním spřízněné, tedy na judaismus a islám. Nový osvícenský pohled na tato náboženství byl realističtější, ale i kritičtější. Jeho zástupcem je německý osvícenec Gotthold Ephraim Lessing a

jeho hra " Moudrý Nathan ". Otec , mající tři syny (kteří symbolizují křesťanství, judaismus a islám), vlastní prsten, který způsobuje že jeho nositel je " milován Bohem i lidmi ". Před smrtí chce prsten synům odkázat, nechá však vyrobit dva identické, aby nikdo ze synů nemohl jistě vědět, " má-li prsten pravý či nikoliv. Každý ze synů se tedy musí ve svém životě snažit být co nejlepším, protože nikdo nemá jistotu. Tento nový pohled na tzv. " abrahámovská náboženství " a jejich vzájemný vztah způsobil, jako ostatně téměř všechny Lessingovy hry, v Německu pozdvižení.

Náboženským přesvědčení předních osvícenských filosofů je většinou deismus - názor, že Bůh stvořil svět (prvotní příčina či " Svět jako dobře seřízené hodiny "), do jeho vývoje již však poté nijak nezasahuje. Jakékoliv náboženství, které " s Bohem počítá ", (jako křesťanství se svým středobodem spásy) je tedy pochybené.

" Produktem " osvícenské kritiky náboženství se stalo francouzské státní náboženství rozumu, jež existovalo za časů revoluce. Byla uctívána nejvyšší bytost (*Être Suprême*), liturgie byla " nahrazena " přírodními slavnostmi (na kterých se kupříkladu pálily symbolické sochy ateismu, sváru apod.), které byly celebrovány státními představiteli. Tyto slavnosti inspirovaly později německé slavnosti 19. stol (Wartburg) i století 20. (Hitler).

Závěrem můžeme říct, že Osvícenství primárně kritizovalo náboženství kvůli jeho sepětí s absolutistickou státní mocí, které se projevovalo i v nákladném a nepřilíh křesťanském způsobu života (hlavně vyššího) kléru. Neútočí na dogmatiku, ale na špatnou praxi. Friedrich Heer⁵ chápe celou francouzskou revoluci, která stála na osvícenských myšlenkách, jako kritiku a nespokojenost lidu s příliš nákladným a zkaženým životem kléru a šlechty, těchto " prosebníků u Boha i krále ". Osvícenství požadovalo sekularizaci veřejného života anáboženskou toleranci. Dalším zásadním

⁵ viz Friedrich Heer: Evropské duchovní dějiny, nakl Vyšehrad, Praha, 2000, kap. 18.

požadavkem Osvícenství byla přirozenost. Z tohoto titulu muselo kritizovat (nejen)církevní zákony a zvyklosti, které časem či přenesením v prostoru ztratily své opodstatnění. Muselo také kritizovat autoritu, která je nepřirozená. Přirozená autorita se, podle osvícenců, ztotožňuje s přáním lidu, nepřirozenou autoritu, jež lidu odporuje, je nutno svrhnout. Tento požadavek vyústil v kritiku papeže. Voltaire uvádí příklad papeže a vynálezce šachu. Pravidla šachu jsou respektována všude na světě, protože jejich autor myslel na blaho a zábavu hráčů, papež však myslí pouze na své blaho, a proto " papežská rozhodnutí uznávají jen ve Spolette, v Orviette a v Lorette⁶ ". Jelikož bylo Osvícenství hnutím rozumu, můžeme je (zvláště v díle Voltairově) považovat za počátek kritického přemýšlení o náboženství a jeho zkoumání.

Použitá literatura

Voltaire, Francois Marie: Výbor z díla, nakl. Svoboda, Praha 1989.

Heer, Friedrich: Evropské duchovní dějiny, nakl. Vyšehrad, Praha, 2000.

⁶ Voltaire: Výbor z díla, nakl. Svoboda, Praha 1989, str. 155.

